

EXSITU

TIJDSCHRIFT
VOOR VLAAMSE
ARCHEOLOGIE
NR. 6 | OKTOBER 2014 | €12,5

De viercante torre van Nevele

KONGOKING
Een vergeten
koninkrijk

LUMINESCENTIEDATERING
Ex situ gaat technisch

SKELETEN UIT DEINZE
AAN HET WOORD

INHOUD

P. 6

KONGOKING. EEN VERGETEN KONINKRIJK IN CONGO
VERSLAG | Op zoek naar Ngongo Mbata, een 17de-eeuws handelsknooppunt in Zwart Afrika.

P. 18

IEPER IN BAKSTEEN
FOTOREPORTAGE | Een doolhof van stookkanalen en hopen bakstenen, twee ovens langs de Westkaai.

P. 34

DE VIERCANTE TORRE VAN NEVELE
VERSLAG | Onder impuls van vrijwilligers geeft een verborgen donjon geeft zijn geheimen prijs.

P. 72

UW VIRTUELE DEPOTGIDS.
VAN IN DE GROND TOT IN HET MUSEUM
INTERVIEW | "Waar moet je als archeoloog stoppen en het overlaten aan een conservator?"

COLOFON

Ex situ | www.exsitu.be | info@exsitu.be
Ex situ is een uitgave van Forum Vlaamse Archeologie vzw

HOOFDREDACTIE Mieke Van Eenoo en Carolien Van Hecke

REDACTIE Sarah Dalle, Wouter De Maeyer, Davy Herremans, Johan Hoorne en Ruben Pede

EINDREDACTIE Steven Schelkens

HERLEZING DRUKPROEF Kristien Borgers, Raph De Brant en Liesbeth Messiaen

TEAM VERDELING EN ADVERTENTIES Kristien Borgers, Celine Clement, Freeke De Ridder, Silke Francis, Jan Trachet en Jana Van Nuffel

VORMGEVING Mario Debaene

COVERILLUSTRATIE Geert Verscheure

ILLUSTRATIES Geert Verscheure, Thomas Hughe

FOTOGRAFIE Dieter Jehs, Bart Mesuere, Muriël Verboven en Geert Vyverman

WERKTEN VERDER MEE AAN DIT NUMMER Luc Bauters, Ron Bakx, Koen Bostoën, Tomas Bradt, Joachim Bretschneider, Jonas Bruyneel, Sylvie Byl, Nathalie Cleeren, Bernard Clist, Peter Cosyns, Els Cranshof, Leni Debacker, Jan Decorte, Morgan De Dapper, Adelheid De Logi, Ine Demerre, Janiek De Gryse, Johan Deschieter, Gilles-Maurice de Schryver, Andy Furniere, Bert Heyvaert, Dieter Jehs, Sigrid Klinkenberg, Lien Lombaert, Marnix Pieters, Hugo Schaeck, Kristl Strubbe, Dimitri Teetaert, Marit Van Cant, Dimitri Vandenberghe, Peter Van den haute, Ingrid Vanderhoydonck, Natan Vandewildemeersch, Sven Van Haelst, Herman van Meer, Bart Vanmontfort, Jasper Van Nieuland, Karim Van Overmeire, Philip Van Peer en Geert Vynckier

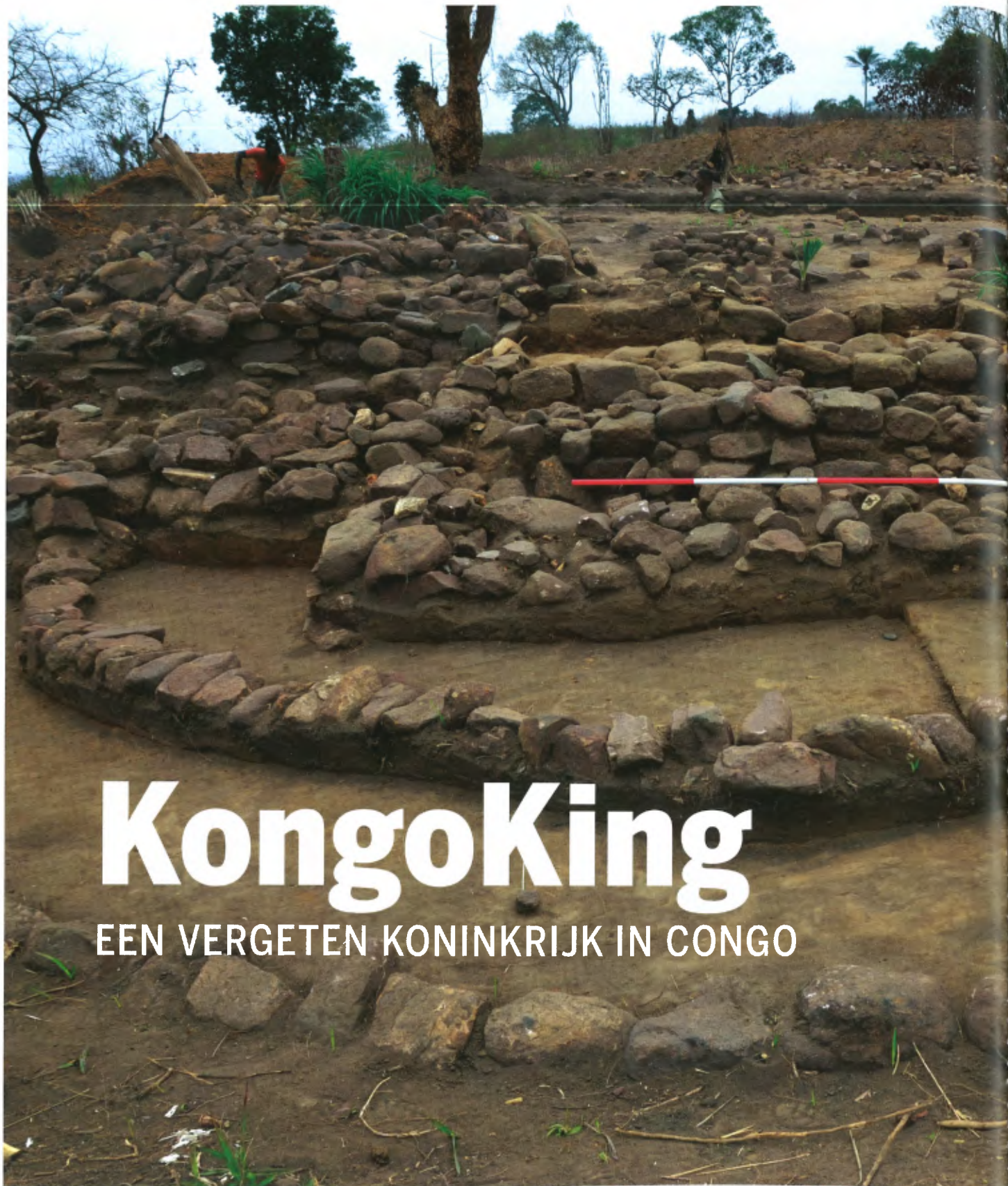
De individuele auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun artikels en voor hun figuren. Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, geluidsband, elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER
Forum Vlaamse Archeologie vzw,
Kempstraat 30, 9000 Gent
www.f-v-a.be

ISSN 2034/9351

**FORUM
VLAAMSE
ARCHEOLOGIE**

VERLEDEN, HEDEN EN TOEKOMST	P. 3	SAOEDI-ARABIË, DRAAISCHIJF	
VAN DE REDACTIE Wat doen we morgen met de vondsten van gisteren?		VAN DE PREHISTORISCHE WERELD	P. 52
		INTERVIEW “Hier hebben mogelijk de allereerste contacten tussen Euraziatische en Afrikaanse migranten plaatsgevonden.”	
PARELS VOOR DE DODEN	P. 12	EEN KANON OP HET STRAND	P. 57
VERSLAG Zelfs al is haar skelet al lang vergaan, de grafgraven van deze Merovingische Harelbeekse blijven bestaan.		VERSLAG Roestige brok uit Oostende blijkt 17de-eeuws kanon.	
MONNIKENWERK. DE BOUDEL-ABDIJ ALS MOTOR VAN HET WAASLAND	P. 14	IN GOEDE EN KWADE TIJDEN. BRONSTIJDBOEREN IN RANST	P. 58
BOEK Kan het meer toepasselijk? Met de nieuwste archeologische technieken middeleeuwse innovatie onderzoeken.		VERSLAG Op een zandige hoogte langs de Kleine Nete vonden enkele bronstijdfamilies hun plekje hemel op aarde.	
VELDWEZELT. EEN NEANDERTHALERSITE ONTSLOTEN	P. 24	BREEKBAAR VERLEDEN. KLEINE VONDSTEN MET GROTE WAARDE	P. 62
VERSLAG Dé prehistorische site van Vlaanderen binnenkort bewandelbaar.		FOTOREPORTAGE De <i>Ex situ</i> fotograaf aan de slag met Romeins glas.	
LANGS ROMEINSE WEGEN. EEN DORPJE IN DE SCHADUW VAN DE VICUS	P. 26	EEN OORD VAN EEUWIGE RUST. VAN PRIORIJ NAAR ABDIJ EN TERUG	P. 68
VERSLAG Op bezoek in een Romeinse gehucht in het Zottegemse Leeuwergem.		VERSLAG Een kerk met een bewogen verleden in Bellingen.	
EN DE WINNAAR IS... AALST WINT EERSTE FORUM ARCHEOLOGIEPRIJS	P. 30	BOMEN ONDER DE VLOEDLIJN. WELSH VERLEDEN BLOOTGESPOELD	P. 76
INTERVIEW “Een stad die deze prijs heeft gekregen, kan zich niet veroorloven om slordig met zijn erfgoed om te gaan.”		VERSLAG Winterstormen teisterden de kustlijn van Wales zo erg, dat hele sites van onder het zand kwamen.	
BOEREN BIJ BRUSSEL	P. 32	NIET HELEMAAL VOLGENS HET BOEKJE. LOOPGRAVEN UIT 1914 IN BOORTMEERBEEK	P. 80
VERSLAG Van hoeve naar herberg tot cité-huisje. De <i>petite histoire</i> van een pand in Watermaal-Bosvoorde.		VERSLAG In de Westhoek liggen dan wel de meeste loopgraven, maar in Antwerpen en Vlaams-Brabant de eerste.	
DE KOLONIE. EEN PREHISTORISCH MUSEUM IN LOMMEL	P. 40	DE DEUR IN DE WATERPUT	P. 84
INTERVIEW “Hét symbool van de denkende mes is een gegraveerde steen.”		VERSLAG Het tweede leven van een vroegmiddeleeuwse deur in Merendree.	
EEN KORREL ZAND. LUMINESCENTIEDATERING EN ARCHEOLOGIE	P. 44	BLOEMPERKEN EN VIJVERS. EEN VERBORGEN GESCHIEDENIS	P. 86
VERSLAG Het is nooit exact genoeg, vandaar de blijvende zoektocht naar betere dateringsmethoden. <i>Ex situ</i> gaat technisch.		VERSLAG Tuinarcheologie op de onderzoeksagenda?	
OORLOGSGEWELD BIJ DE BEGIJNEN. ONVERWACHT BEGRAAFPLAATS IN DENDERMONDE	P. 48	ETEN, WERKEN EN STERVEN. BOTTEN UIT DEINZE	P. 90
VERSLAG Vier eeuwen geleden teisterden de godsdienstoorlogen de streek rond Dendermonde. Zo getuigen ook deze verrassende begravingen.		VERSLAG Fysisch antropologe Marit Van Cant speurt naar verhalen op menselijke skeletten.	
		ARCHEOLOG OF DAKWERKER. EEN MOEILIJKE KEUZE	P. 96
		COLUMN Of hoe dragen we de liefde voor een paalspoor over naar het publiek?	

KongoKing

EEN VERGETEN KONINKRIJK IN CONGO

De opgegraven trappen die toegang gaven tot de kerk © KongoKing

We bevinden ons op een heuvel in het uiterste zuidwesten van de provincie Neder-Congo in de Democratische Republiek Congo. Het maakt deel uit van een plateau dat doorsneden wordt door de Inkisi, een rivier met bron in Angola. Je kan Angola bijna zien, al wordt het zicht belemmerd door de hoge grassen en het dichte struikgewas. In de valleien herinneren palmboomgallerijen je eraan dat je je niet zo ver ten zuiden van het tropisch regenwoud bevindt. Een verrassende plek om Belgische onderzoekers te vinden. De vorsers graven er niet enkel op, maar zoeken ook naar oude verhalen en legenden om zo het verleden van het vergeten Koninkrijk Kongo opnieuw te reconstrueren.

Op de afgeplatte top van de voor dit landschap typische heuvel wordt aan landbouw gedaan. Maniokplanten en aardnoten bedekken de volledige zeventien hectare, behalve één klein stukje. Op deze vijftieng are is het moeilijk verbouwen, doordat landbouwwerktuigen er steeds opnieuw stukgeslagen worden op de vele stenen in de grond. De lokale boeren hebben het lapje grond dan ook links laten liggen. De stenen in het veld maken eigenlijk deel uit van een ruïne. Ooit stond hier een kerk met een aangrenzend kerkhof, maar vandaag is het een stille getuige van de vergane glorie van een koninkrijk.

NGONGO MBATA

De heuvel waarover we het hebben, heet Ngongo Mbata, net als het kleine dorpje even verderop en is gesitueerd in een regio die vroeger deel uitmaakte van het Koninkrijk Kongo. Dat koninkrijk strekte zich uit over delen van het huidige Angola, de Democratische Republiek Congo (DRC) en zelfs een stukje van de Republiek Congo, alias Congo-Brazzaville. Het rijk deed zijn intrede in de Europese geschiedenis op het moment dat de Portugese ontdekkingsreiziger Diogo Cão in 1482 aan de monding van de Congo stroom aanmeerde. Dit was het begin van een duurzame relatie tussen Portugal en een goed georganiseerde en gecentraliseerde staat, die in Europa roem zou verwerven als het Koninkrijk Kongo. De plaatselijke elite had er de touwtjes stevig in handen en bekeerde zich al snel tot het christendom. Dankzij deze contacten resideerden Kongolese edellieden in Portugal en trokken Portugese priesters en soldaten naar Kongo. Naast de hoofdstad

Ngongo Mbata, de heuvel waarop ooit een christelijke kerk stond
© KongoKing

Archeologen graven de fundering van het kleine gebouw ten zuiden van de kerk op © KongoKing

Mbanza Kongo bestond het rijk uit verschillende provincies.

In Mbata, één van de meer noordelijk gelegen provincies, ligt Ngongo Mbata. Historische bronnen uit de 17de eeuw beschrijven de plaats als een belangrijk commercieel centrum, gesitueerd langs een handelsroute die van de kust van Angola naar de Kwangoregio in de huidige DRC loopt. Europese handelaars uit Portugal, maar ook Engeland, de Nederlanden en de Duitse gebieden, kwamen er zich vestigen vanaf de 17de eeuw. In 1648 werd de nederzetting bezocht door twee Kapucijnenmissionarissen die vermeldden dat er tijdens hun aanwezigheid een kerk in gebruik was. Ze reppen echter met geen woord over een kerkgebouw opgetrokken uit steen.

OUDE RELIGIEUZE OPGRAVINGEN

De aanwezigheid van die stenen kerk en het kerkhof dat erin is aangelegd, was de reden waarom archeoloog Maurits Bequaert en pater Georges Schellings in 1938 en 1942 naar Ngongo Mbata afzakten om er de eerste op-

De klok samen met de kruisbeelden en het medaillon gevonden in een graf © Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium

gravingen uit te voeren. Zij kwamen met zeer specifieke motieven: ze probeerden het graf en stoffelijk overschot van pater Joris van Geel te lokaliseren, in de hoop hem te laten zalig verklaren. De Kapucijn Van Geel was in 1652 van zijn missiepost in Matadi naar Ngongo Mbata gereisd om er zich te vestigen. Onderweg stuitte hij echter op een 'heidense' rite waarvan hij de 'fetisjen' liet verbranden. Woedende dorpelingen stenigden hem daarop en knuppelden hem dood. Hij werd vervolgens begraven in de kerk van Ngongo Mbata. De allereerste opgravingen op de site hadden dus geen wetenschappelijk, maar een religieus karakter. Ondanks het groot aantal artefacten die uit de ongeveer dertig graven naar boven werd gehaald, lag de focus niet op de bredere historische context, maar enkel op het vinden van dat ene grafmonument.

KONGOKING PROJECT

De opgravingen die het KongoKingteam in 2012 en 2013 uitvoerde, hebben een heel andere insteek. Dat samenwerkingsproject tussen de UGent, de ULB en het KMMA (www.kongoking.org) steunt op historische linguïstiek en

Aquarel van de missiepost in Mbanza Soyo in de 18de eeuw uit het manuscript van Bernardino Ignazio da Zezza d'Asti
 © Setore Sistema Bibliotecario Urbano De La Citta Di Torino

archeologie om de oorsprong en de vroege geschiedenis van het Koninkrijk Kongo beter te begrijpen. Archeologische gegevens laten toe historische informatie uit verschillende bronnen te toetsen. Een belangrijke rol is dus weggelegd voor plaatsen als Ngongo Mbata, dat vanaf de late 16de eeuw in verschillende documenten vermeld werd en ook voorkomt op 17de-eeuwse kaarten.

Het gebouw, op de site van Ngongo Mbata, waar alles om draait, is de grote rechthoekige stenen kerk van ongeveer twintig bij tien meter met een halfronde trap die naar de ingang in de westmuur leidt. Vandaag staan enkel nog kleine stukjes van die muren recht en de zuidmuur is zelfs bijna volledig verdwenen. Lange ijzeren nagels, afkomstig van de dakstructuur, wijzen erop dat de bovenste helft van het gebouw werd opgetrokken uit vergankelijke materialen zoals hout, klei en stro. Tussen de stenen vinden we resten van zwart zand, een overblijfsel van kalkmortel, wat op zich weer wijst op het gebruik van Europese bouwtechnieken. De kerk werd wellicht gebouwd tussen 1633 en 1648 en is opgetrokken bovenop een artificiële verhoging in aarde.

De aarde voor dit platform komt uit plaatselijke groeves, waarvan één werd gevonden op slechts enkele meters ten zuiden van de kerk. Nadat de aarde als bouw materiaal voor het platform uit deze enorme put werd gehaald, vulde die zich snel op door de zware regens tijdens het regenseizoen. Op de bodem ervan werden de restanten van een bronzen klok gevonden, mogelijk afkomstig van een vroeger houten kerkje op dezelfde plaats. Bovenop de her vulde put werd een klein gebouw van ongeveer vier bij drie

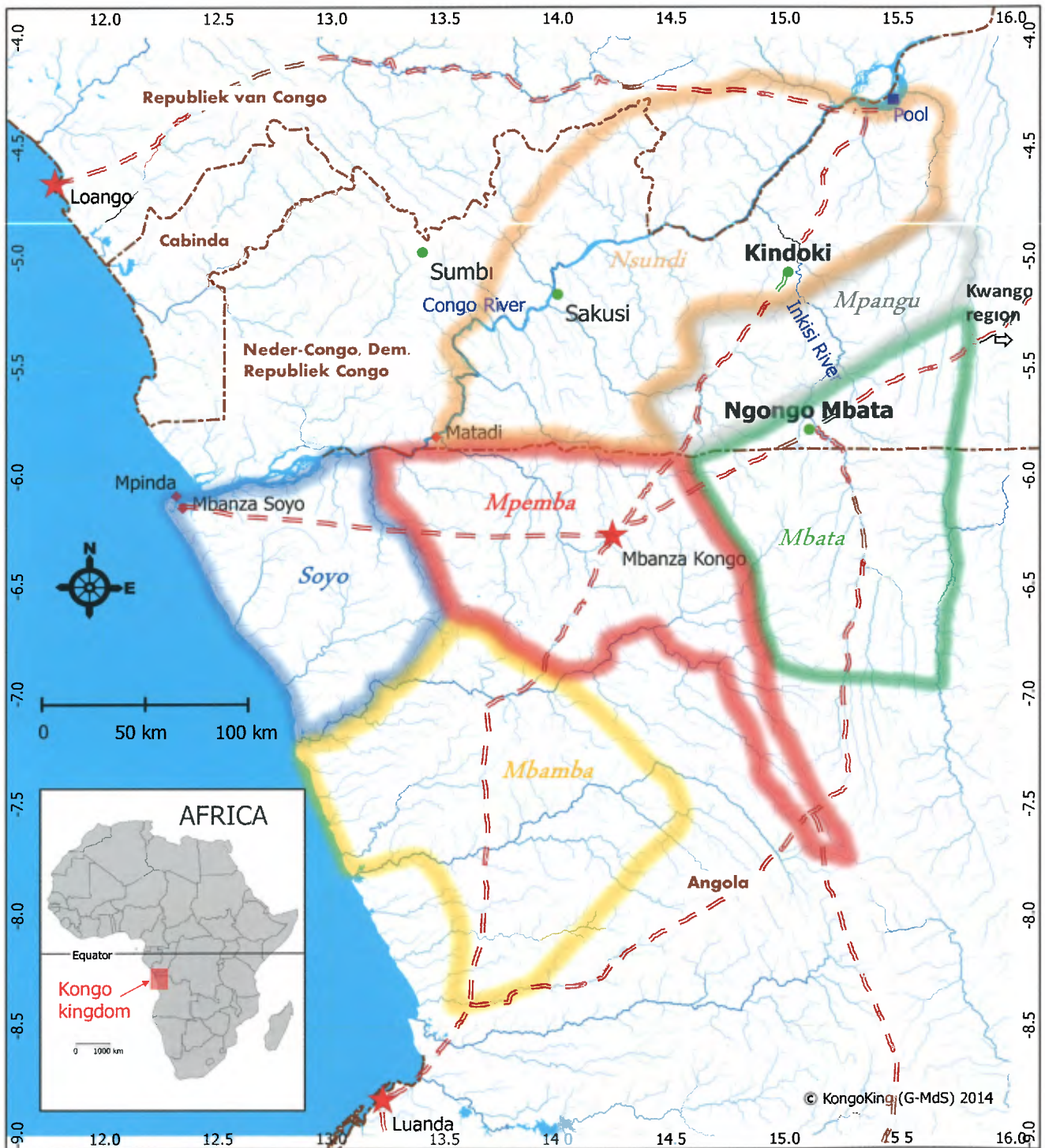
meter geplaatst. Met zijn deur in de oostmuur had het slechts één kamer en deed waarschijnlijk dienst als woning voor de residerende priester.

Ten westen van de kerk, voor de ingang, was een groot, open plein dat wellicht gebruikt werd om misdiensten en andere bijeenkomsten te houden in open lucht. In die open ruimte werd eveneens een put in de vorm van een omgekeerde, afgeknotte kegel gevonden. Vermoedelijk gaat het hier om de fundamente van een groot, houten kruis dat traditioneel voor 17de- en 18de-eeuwse Kongokerken werd geplaatst en waarvan enkele exemplaren bewaard bleven tot in de 20ste eeuw.

RELIGIEUS COMPLEX

Het godsdienstige centrum van Ngongo Mbata bestond dus niet enkel uit een kerk, maar was bovendien een waar religieus complex met een structuur die meerdere Kongolese kerken uit die tijd typeerde. Dat wordt duidelijk wanneer je de KongoKingvondsten vergelijkt met een aquarel uit het midden van de 18de eeuw, waarop de Kapucijnenmissie in de kustvestiging Mbanza Soyo afgebeeld wordt. Ook hier heb je een kerkgebouw met een plein en een houten kruis. Naast het kerkgebouw zie je zelfs een klok in een houten kader en enkele kleine woningen.

Op de site van Ngongo Mbata bevindt zich ook een begraafplaats. De tombes, opgegraven in de jaren dertig, bevinden zich alle binnen de kerk, net zoals je ook in oudere, Europese kerken grafstenen in de vloer verwerkt vindt. Aangezien de archeologen van dienst in 1938 en 1942 op zoek waren naar één specifiek graf, hebben ze

- Soyo* provincie van het Kongo koninkrijk
- ★ hoofdstad (van de koninkrijken van de Kongo, Loango en de Portugese kolonie Angola)
- ◆ plaatsnaam
- archeologische site
- | waterplassen, rivieren, ...
- ≈ ≈ ≈ handelsroute
- Angola** hedendaagse natiestaat of provincie
- - - - - hedendaagse landsgrens

Kaart met de situering van Ngongo Mbata in het Koninkrijk Kongo © KongoKing

niet veel aandacht besteed aan de stratigrafie en relatie tussen de verschillende graven. De meeste van de grafgraven zijn intussen bovendien verloren gegaan. In de tombes zaten religieuze voorwerpen, zoals kruisbeeldjes en medaillons van verschillende grootte, soms gemaakt uit Portugese munten. Er werden ook Kongolese statussymbolen, zoals zwaarden en sabels meegegeven. Sommigen hadden een met zilver ingelegd handvat. Verder tooide men de lichamen met arm- en enkelbanden, ringen en halskettingen. Deze laatste bestonden onder andere uit parels van glas, steen, schelp of ivoor. De graven bevatten ook glazen flessen en de grafkisten waren versierd met metalen decoraties. De meeste van deze tombes dateren uit de 17de en 18de eeuw, maar sommige werden pas gegraven nadat de kerk al tot een ruïne vervallen was.

De opgravingen van KongoKing hebben echter aangetoond dat er ook buiten de kerk graven aangelegd werden. Op zo'n tweehonderdvijftig meter van de kerk bevindt zich een klein kerkhof met ten minste vier graven uit de 18de eeuw. Eén tombe werd volledig opgegraven en bevatte naast enkele nagels en metalen versieringen van de doodkist, drie koperen kruisbeeldjes en een kleine medaillon. Deze laatste is gemaakt uit een oude Portugese *reismunt*, die geslagen werd tussen 1692 en 1699. Het kerkhofje dateert dus uit dezelfde periode als een deel van de graven binnen de kerk.

Dichter bij het kerkhof werden nog enkele kleine muurfragmenten gevonden die nergens naartoe lijken te gaan. Verder onderzoek moet uitwijzen of deze misschien de zerken zijn van nog een derde cluster graven.

DE NEDERZETTING

Het religieuze complex stond uiteraard niet op zichzelf. Om meer te leren over de volledige nederzetting Ngongo Mbata werden een zestigtal kleine sleuven gegraven op de zeventien hectare grote heuveltop. Daaruit blijkt dat het overgrote gedeelte van de heuvel bewoond was tussen de 16de en de 18de eeuw, met een concentratie rond en ten oosten van de kerk. Uit de sleuven kwamen verschillende types lokaal aardewerk en fragmenten van pijpen tevoorschijn, maar ook buitenlandse potscherven en enkele kralen. De exotische keramiek komt vooral uit Portugal — logisch, gezien de sterke banden tussen beide landen — maar ook uit Engeland, het Rijngebied en zelfs China. Eén van de kraaltjes is dan weer vervaardigd in Venetië. Een deel van het lokale aardewerk is ook niet afkomstig uit de directe omgeving van Ngongo Mbata, maar moet via de handelsroutes uit andere delen van het koninkrijk zijn aangevoerd. Ngongo Mbata had dus niet enkel lokale connecties, maar was als het ware opgenomen in een inter-

Opgravingen in 1938 door Maurits Bequaert
© Koninklijk Museum voor Midden-Afrika

nationaal — en zelfs mondiaal — handelsnetwerk. Nooit eerder werd een handelscentrum van dit formaat zo diep in het binnenland van Centraal-Afrika opgegraven.

Ngongo Mbata was een nederzetting waar verschillende buitenlanders zich vestigden en die een belangrijke instroom van Europese handelswaar kende. Bovendien had de plaats een religieuze wijk, die getuigt van de vroege bekering van de Kongolese elite tot het christendom. Dat religieuze centrum was een groot complex met naast een kerk ook een kerkhof, een kruis, een klok en een kerkplein. Dat is religieuze architectuur 'à la Kongo', die ook op andere plaatsen in het Koninkrijk Kongo werd teruggevonden. We kunnen verschillende bouwfases herkennen en verschillende elementen wijzen erop dat er misschien nog een oudere kerk op dezelfde plaats als de huidige, stenen versie heeft gestaan. Het is ook heel duidelijk dat er veel middelen en mankracht gebruikt werden om het bouwwerk te verwezenlijken. De graafwerken voor het aarden platform en de aanvoer van steen vanuit de op een halve kilometer gelegen Kingularivier moeten aanzienlijke moeite gekost hebben. Alles samen wijst dit op een nederzetting die ooit van groot sociaal en economisch belang moet zijn geweest.

Ngongo Mbata heeft er al een dikke eeuw aan archeologische interesse opzitten, iets wat niet veel sites in Centraal-Afrika haar nadoen. Het is een interessante en complexe site die de contacten tussen de lokale en de Europese bevolking uit de 16de tot 18de eeuw prachtig illustreert.

Koen Bostoën, Els Cranshof, Bernard Clist en Gilles-Maurice de Schryver